

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ
Серија I, год. V

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊАЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СРПСКО САРАЈЕВО

СРПСКИ ЈЕЗИК

V/1-2

Београд, 2000.

СТАНА РИСТИЋ (Београд)

ПОГРДНИ ЕКСПРЕСИВИ У ЧАСОПИСУ *СКОРОТЕЧА* 1844. ГОД.
(социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти)

У раду је, на основу стереотипа заснованих на параметру *йџла*, утврђен континуитет инструмент у развоју српског језика у сфери експресије одређеног типа.

1.0. Овим радом надовезујемо се на досадашња наша истраживања експресивне лексике српског језика у историјској (дијахроној) перспективи (Ристић 1996а: 124–125; 1997а: 43–56; 2000; 2000а). Циљ ових истраживања усмерених на дијахрони план¹ јесте да одредимо статус експресива у лексичком систему српског језика и принципе њиховог функционисања у језичком систему.

1.1. У досадашњем истраживању експресивне лексике инсистирало се на периферности и нестабилности као битним карактеристикама овог лексичког слоја, чиме је доведен у питање историјски континуитет у њиховом развоју. Међутим, наша истраживања заснована не само на лингвистичким чињеницама него и на чињеницама у вези са корисником језика, у складу са најновијим опредељењима когнитивне лингвистике и теорије језичке личности, показала су да тај континуитет постоји и да се на синхронном плану испољава као језичко знање носилаца матерњег језика — његове језичке личности. Показало се и да се лингвистичка засно-

---

¹ Схватајући значај историјске перспективе у језичким истраживањима наше досадашње изучавање експресивне лексике на синхронном плану усмеравали смо тако да покажемо статику и динамику једног стадијума, који би, као и други стадијуми могли да се узму у обзир у изучавању обухватне историје језика у сфери експресије (исп. Ристић 1994: 537-542; 1996: 57-78; 1997а: 43-56).

ваност континуитета, као и стабилност система лексичких експресива може утврдити тек на дијахроном плану, што је и био разлог да ова истраживања усмеримо са синхроног на дијахрони план.²

2.0. У овом раду биће разматрани неки видови остваривања тог континуитета на лингвистичком, социјалном и културалном плану.

2.1. За предмет анализе узете су погрдне речи из часописа *Скорошеча* из 1844. год.³ Овај занимљиви немали списак речи (имена), подељен на две групе по параметру пола, садржи 154 погрдна имена за мушкарце и 51 име за жене. Иако у списку нису одређена значења речи, нити су речи дате у контексту, на основу датих података и друштвено-историјског контекста могу се установити принципи функционисања ових јединица релевантни и за аспект истраживања у овом раду. Тако је поднаслов испред списка речи „Оваква имена даю люди еданъ другимъ кад се грде и руже“ информативан не само у смислу одређивања употребе наведених имена у експресивном говорном чину „грдње“ и „ружења“, него и у смислу њиховог општег денотативног и конотативног значења. Речима из списка именују се особе према актуелизованом особини која се у датој ситуацији оцењује негативно.

2.2. Имена из списка класификована су само по параметру пола, што значи да по параметрима узраста и социјалног статуса, такође релевантним за типологију експресива⁴, представљају јединствену групу. У питању су погрдна имена која упућују „једни другима“ одрасле особе „људи“⁵. Могућа реципрочност у употреби погрдних имена, назначена у поднасло-

² Већ смо утврдили да су лексички експресиви носиоци јединица знања и да припадају когнитивно-мотивационом нивоу језичке личности (Ристић 1996: 57-78). Њихова улога у одређивању општег језичког типа српског језика и особености његове језичке личности може се одредити тек на основу детаљне анализе појединих типова експресивне лексике на синхроном и дијахроном плану. Тек на основу овако утврђених њихових лингвистичких и екстралингвистичких карактеристика моћи ће се утврдити и статус експресива у лексичком систему српског језика, као и њихов значај за компаративна и конфротативна истраживања српског и других језика.

³ Потпуни подаци о часопису дати су у библиографији.

⁴ Начин класификације експресива неког периода српског језика одражава и социолингвистичке аспекте њиховог функционисања у датом периоду, што показује и списак избора погрдних назива српског језика у књизи Д. Шипке. Параметри његове класификације указују на жаргонску природу корпуса, јер он издваја групе које су маркантне за савремене жаргоне, као што су: сексуалне мањине (хомосексуалци, лезбијке и бисексуалци), професије (проститутке и полицајци), етичке, религијске и расне групе (Срби/православци, Хрвати/католици, Муслимани/муслимани, немуслимани, Јевреји/јевреји, нејевреји, Роми/Ромкиње и Албанци), регионалне групе, неградско становништво, добне групе (младе особе, старе особе), карактеристике и навике (вид, слух, интелигенција, ход, висина, тежина, претерана причљивост, алкохолизам и наркоманија (Шипка 1999: 215-227). (Исп. класификацију из овог рада т. 3.2. и класификацију у Ристић 2000а).

⁵ Погрдна имена у *Скорошечи* односе се само на одрасле особе, на што је указао други списак речи у овом часопису у коме се речи класификују и по параметру „старији“ и „омлађина“.

ву, карактеристична је, иначе, не само за особе истог узраста него и за особе истог социјалног статуса.

3.0. Тако је на основу наведених података и друштвено-историјског контекста корпуса, који је временски и просторно омеђен самим часописом *Скорошеча*, штампаног у Војводини половином 19. века, могуће представити неке социолингвистичке и лингвокултуролошке карактеристике погрдних експресива у делу српског језика прошлог века. При томе имамо у виду и резултате претходног истраживања истог корпуса заснованог на његовом испоређивању са историјским и савременим речницима српског језика, као и на разматрању карактеристика ових експресива према особинама које су предмет негативне оцене (Ристић 2000).

3.1. Списак погрдних речи из часописа *Скорошеча* сравњен је са речницима који су му блиски на временској и просторној равни. То су Речник страних речи (С) и Посрбица (П) који, поред осталог, покривају и простор Војводине као и *Скорошеча*, али су по временској обухватности његова претходница и историјски речници (захватају период од друге половине 17. до друге половине 19. века). Затим, то је и Вуков *Српски рјечник* (В), савременик разматраног корпуса. Овим испоређивањем хтели смо да утврдимо колико је лексике у сегменту негативне експресије наслеђено из претходног славеносрпског и српкословенског језика, као и то колико је лексика овог типа била распрострањена на синхроној равни српског језика Вуковог периода. Континуитет у развоју експресивне лексике праћен је до савремених извора, па је за контролни корпус узет Речник САНУ (Р), односно Матичин речник (М) и Речник жаргона (Ж).⁶

3.2. Потврђеност погрдних речи у контролним изворима биће назначена скраћеницама уз примере класификоване у лексичкосемантичке групе⁷, а значење потврђених експресива у овим изворима биће наведени само уз јединице основног корпуса са нејасним или другачијим значењем. Ови подаци у раду неће бити разматрани.

Погрдна имена за мушкарце:

1. који су неморални: *биџанга* (С, В), *вуџубаџина* (В, Р), *горойадникъ* (П, В, Р), *згадъ* (В, Р) (Р: *згад* 'особа која заслужује презир или изазива одвратност, гад'), *лујежъ* (П, В, Р), *мамлазъ* (В, Р, Ж), *мућакъ* (Р), *несрећа* (В, Р), *ниџковъ* (В, Р), *џасъ* (В, М, Ж), *џсеџо* (М, Ж), *џџене* (М), *џукела* (В, М, Ж), *крме* (Р), *свиня* (В, М), *џройалица* (В, М),

⁶ У даљем излагању наводиће се углавном скраћенице за наведене изворе дате у заградама, а пуни називи контролних извора биће наведени у литератури.

⁷ Погрдне речи из *Скорошече* само ће у овом прегледу бити наведене у оригиналној графици, док ће у коментарима бити транскрибоване у савремену ћирилицу.

iprošeraniца (M) (M: *iprošeránaц* 'онај који је протеран одакле'; *iprošerániца* 'жена протеранац'), *iprošua* (П, В, М), *смрадъ* (M), *сїлейкаръ* (M), *сїлейкарошъ* (M), *сїрвина* (В, М, Ж), *мачкодеръ* (P), *шинїеръ* (В, М, Ж) (M: *шинїер* нем. осим основног значења има и значење 'грамзив човек, гуликожа, каишар, лихвар'), *хуля* (M), *циганинъ*, *їрдавацъ* (В, М, Ж) (M: в. *їрда* 'човек мале или никакве вредности; врло плашљив човек'), *фурда* (M) (M: *фурда* и *фурда* перс. осим правог значења 'утроба заклане животиње' има и пренесено значење 'фукара, одрпанац, пропалица'), *курбейашъ* (P) (P: *курбейаш* 'курвар'), *ћивїа* (В, М), *шуга* (M) (M: *шуга* осим основног значења има и пренесено 'рђава особа' и шугавица 'шугава женска особа' и 'бедница, неваљалица'), *угурсузъ* (В, М), *хунсвуйъ* (С, М) (M: *хунцуї*, нем. 'угурсуз'; 'мангуп'), *чанколиз* (П, В, М), *їогузияшъ* (В, М) (M: *їогузијаш* погрд. 'чанколиз, улизица, паразит'), *лизїа* (P) (P: *лизија* покр. 'особа која се дуго мацка, лицкало, кицош'; 'улизица, удворица');

2. који су опаки, зли: *врагъ* (P), *демунъ*, *ђаво* (P), *куга*, *душманъ* (С, В, P), *злоћа* (В, P), *крвникъ* (П, В, P), *крвойїа* (В, P), *оїровъ* (M, Ж), *рђа* (В, М), *сaiшанаило*, *соїонъ*, *убийца* (M);

3. који лажу: *лажа* (В, P), *їаралажа* (В, M);

4. који краду: *лойовъ* (С, В, P), *їайшошъ* (M) (M: *їайшош* 'тат, крадљивац');

5. који су глупи, ограничени: *будакъ* (P), *будала* (С, В, P), *буква* (В, P, Ж), *букванъ* (В, P, Ж), *блесанъ* (В, P), *бена* (В, P), *дуракъ* (P), *звеканъ* (П, В, P), *лудовъ* (В, P, Ж), *лудакъ* (В, P, Ж), *мула* (P, Ж), *мућурла* (P, Ж) (P: *мућурла* 'велика будала, бена, луда'), *бурдукъ* (P) (P: *бурдук* осим основног значења 'зашиљени кочић, клис' има и пренесено значење 'будала, клипан, звекан' и 'мали и дебео човек'), *логовъ*, *лонговъ* ((P, Ж) (P: *логов* мађ. 'коњ у запрези са стране'), *склаїа* (В, M) (M: *склаїа* в. *суклаїа* 'будала, звекан');

6. који су лењи: *дембель* (В, P), *дериклуїа* (P), *мрцына* (В, P, Ж), *буба* (P), *мельовъ* (P) (P: *мельов* покр. 'дебео човек, дебелько'; 'лењивац'; 'равњак'), *їуволезъ*;

7. који су неизгледни, неуредни: *чађа* (В, M), *чергаръ* (M), *жебракъ* (P) (P: *жебрак* чеш. заст. и покр. 'онај који нема ништа, бедник, просјак'; 'тврдица, циција'), *шкора* (M: *шкорав* 'местимично скупљен, смежуран, набран');

8. који су склони авантурама, нестабилни, нестални, превртљиви: *вейренякъ* (В, P), *вейрогоня* (В, P), *виловнякъ* (В, P), *лола* (В, P), *секешъ* (В, M) (M: *секеш* мађ. 'подругљив надимак старом човеку који се врти око младих девојака'), *лумїовъ* (P, Ж), *ноћникъ* (M), *обешенякъ* (В, M), *їусїаїа* (В, M), *скиїница* (П, В, M), *шарлаїанъ* (M), *ћилкошъ* (P),

шїранговъ (М) (М: *шїрангов* 'обешењак, окачењак, угурсуз'), *бећаръ* (В, Р), *грабанцијашъ* (В, Р) (Р: *грабанцијаш* 'онај који прође кроз вилењачку школу, ђаволов ученик', маг; фиг. 'немирни дух, боем, скитница, луталица');

9. који се лако љуте, који су склони кавзи: *золя* (Р), *кавгаџія* (В, Р), *назлобрзъ* (В, Р), *џандрля*, *замейкавга* (Р), *йеџало* (М), *злойамїшло* (В, Р), *йинюгало* (М: *йињугало* 'човек који пињуга, закерало', *йињугаїши* 'закерати, цмиздрити'), *їрженица* (В, М) (М: 'прзница, свадљивац');

10. који се понашају бахато, грубо, просто: *арамбаша* (В, Р), *грубіяшъ* (Р), *дивлякъ* (В, Р, Ж), *џамбасъ* (В, М, Ж), *чикошъ* (В, М) (М: *чїкош* мађ. 'коњушар, коњар'), *оряїинъ* (В), *їа(в)оръ* (В, М), *марвинче* (В, Р), *баканџошъ* (Р) (Р: *баканџош* мађ. 'неотесан човек, војничина, простачина');

11. лукави, препредени: *бургіяшъ* (В, Р), *лисаџъ* (Р), *шмрдало* (М: *шмрдаїши* 'мешати се у све, завиривати свуда, забадати нос у све'), *џимрїя* (В, М), *шїица* (М, Ж);

12. који нису храбри, одлучни: *кукавица* (В, Р), *шврћа* (В, М, Ж) (М: *шврћа* и *шврћо* осим значења 'малишан' има и пеј. заст. значење 'мекушац, слабић'), *млакоња* (В, Р);

13. који су тврдоглави: *мазговъ* (В, Р), *магараџъ* (В, Р);

14. који су незграпни, трапави: *медведъ* (Р, Ж), *смейенякъ* (В, М), *їуняло*, *шейрїля* (В, М);

15. који лоше обављају посао: *фушеръ* (М);

16. који много једу: *ала* (Р), *гладница* (В, Р), *изелица* (В, Р);

17. који много пију: *бекрїя* (С, Р), *исїичуїура* (В, Р), *їїяница* (В, М), *корхель* (Р) (Р: *кòрхель* мађ. покр. 'пијаница, лола, бекрија'), *сунђеръ* (М, Ж);

18. који много причају, неправилно говоре и сл.: *алаїача* (Р, Ж), *шушлџїало* (В, М) (М: *шушлџїало* 'онај који шушљета у говору, шушкало, врскало), *бобойа* (Р: *бобойало* 'блебетало');

Речи са нејасним значењем: *баняшъ*, *брољовъ*, *вигловъ*, *дружичаръ*, *забаџія* (Р: *забаџія* 'погрдан назив за мушкарца', потврда је само из *Скорошече*), *зуйко*, *куџа*, *крволяџъ*, *моканъ* (Р: *мòканъ* према мађ. неотесан, прост, покр. заст. 'погрдан назив за мушкарца', само *Скорошеча*), *мозокъ* (Р: *мòзок* заст. 'погрдан назив за мушкарца', само *Скоротеча*), *накилало* (Р: *накілало* покр. 'погрдан назив за мушкарца'; исп. *накилалица* 'онај који нагважда, говори бесмислице, наклапало, блебетало', само овај извор), *їроџесџія*, *сїршелъ* (М: *сїршелъ* зоол. 'врста птице стрнадице'), *сушихолба*, *џиџрїя*, *шерїеняр* (М: *шерїењар* 'мајстор који крпи посуђе, крпа'), *шїрка*, *шїиџбубъ*.

Погрдна имена за женске особе:

1. које су неморалне: *асїида* (В), *аїдара* (Р) (Р: *аїдара* в. хајдара покр. погрд. 'распуштена жена, која радо скита'), *ушїа* (В, М) (М: *ушїа* в. уштва пеј. 'никакав човек, неваљалац, ништарија'), *шуга* (М) (в. код назива за мушке особе), *шуша* (В, М, Ж), *їидїа* (В, Р) (Р: *їидїа* 'јуначина, делија, обешањак' и 'рїав човек, неваљалац'), *їубреїара* (Р), *бешїия* (В, Р), *дроля* (В, Р), *кучка* (Р), *оїаїдача* (М, Ж), *ордуля* (В, Р), *воркїа* (Р) (Р: *в`оркїа* м и ж погрд. 'пропалица, развратница', само овај извор и 'шерет, препредењак, враголан'), *канайїия* (Р) (Р: *канайїия* и *канайїия* фр. и нем. заст. 'изрод, олош, пробисвет, битанга');

2. које су зле, опаке: *вешїица* (В, Р), *вила* (Р), *босорка* (Р) (Р: *б`осорка* мађ. покр. 'вештица' и 'безазлено женско дете'), *гуя* (Р), *колера* (Р), *куга* (Р, Ж), *оїровница* (В, М, Ж), *ошїроконїа* (В, М), *мргуда* (Р);

3. које лажу: *лажара* (Р);

4. које краду: *лоїужа* (Р);

5. које су глупе, ограничене: *сакалуда* (В, М, Ж) (М: *сакалуда* м покр. 'лудак'), *слуїа* (В, М) (М: *слуїа* ж и м 'онај који није при здравој памети, будала, звекан, суклата'), *їурка* (М, Ж);

6. које су лење, немарне: *крава* (Р) (Р: *крава* пренесена значења 'гломазна, незграпна, трапава женска особа; трома, лења женска особа' и 'глупа, ограничена женска особа, глупача'), *крмача* (Р) (Р: *крмача* пренесено значење пеј. 'прљава, неуредна или безобзирна женска особа, нечасна женска особа; погрдан назив у љутњи, псовању'), *нейреля* (Р), *нераденица* (Р), *ошљоїрда*, *буба* (Р) (Р: *буба* пренесена експресивна значења 'нерадник, ленштина, трут', 'човек без вредности, ништавило');

7. које су ружног, неуредног изгледа: *авеї* (Р), *куждра* (Р, Ж) (Р: *куждра* покр. 'погрдан назив за жену', само овај извор и РЈА, исп. и у Ж), *наказа* (В, Р), *накарада* (В, Р), *рага* (В, М), *ушљивица* (В, М), *чуїавица* (М), *квочка* (Р, Ж) (Р: *квочка* 'гадна, ружна стара женска особа'; исп. и у Ж), *додрљика* (Р) (Р: *додрљика* вулг. 'погрдан назив за жену'; исп. дртина погрд. 'стара изнурена особа (мушка или женска)', само овај извор);

Речи непознатог значења: *бона*, *додола*, *кофа* (Р: *кофа* осим основног значења има и ово заст. 'погрдан назив за женску особу', потврда само *Скороїеча*), *невольица*, *їиљарица*, *шандивила*, *шљока*.

4.0. У фокусу разматрања експресива у овом раду биће углавном њихове карактеристике условљене параметром пола, чија је важност за функционисање експресива у лексичкосемантичким групама већ истица-

на у неким нашим радовима (Ристић 19966⁸; 2000; 2000а). Сама чињеница да се овај параметар узима у обзир за основну класификацију експресива и у списку погрдних речи у *Скорошечи*, потврђује његову примарну вредност, која се, без обзира на историјски период српског језика, јавља као константа језичке компетенције његове језичке личности у сфери експресије. Заправо, на дијахроном плану параметар пола може се сматрати једном од карика континуитета.

4.1. Улогу параметра пола, у функционисању лексичких експресива илуструју и неки формални показатељи. Тако је, без обзира на историјски период српског језика, број експресива за особе мушког пола увек већи него за особе женског пола. Међутим, у савременом језику и његовим жаргонима издвајају се и експресиви којим се именују особе уопште као носиоци одређених особина, што се може узети као показатељ промене, а не континуитета, у развоју српског језика у сфери експресије. Узроке таквих промена нисмо могли наћи у лингвистичким чињеницама, тим пре што се приличан број експресива из часописа *Скорошеча* употребљава и у савременом језику, и то за именовање особе уопште.

4.2. Тако би се са становишта лингвистичких факата, показане истоветности облика и творбених модела експресива у испоређиваним изворима, могло закључити да је разлика у наведеном смислу резултат непотпуне класификације у списку *Скорошече*, у коме се не издвајају погрдни називи за особу уопште. Међутим, примери речи *куга*, *шуга* и *буба* наведени у списку имена и за особе мушког и за особе женског пола, дакле за особу уопште, упућују на то да је састављач списка имао и оваква имена у виду и да их је морао, уколико их је још било, представити на исти начин у обе парадигме. Имајући ово у виду, може се прихватити да наведена класификација у *Скорошечи* одражава чињенично стање у језику тог времена у коме нису функционисала експресивна имена за особу уопште, него су била поларизована само према полу.

4.3. Зато, поред континуитета има смисла истраживати и разлике у употреби наслеђених експресива у српском језику средине 19. века и савременог српског језика. При томе, уколико те разлике нису условљене лингвистичким факторима, неопходно је изналазити друге, нелингвистичке факторе, од којих су за експресивну лексику најрелевантнији: прагматички, социјални и културални фактори (исп. Ристић 2000а).

5.0. Међутим, занимљиво је да ова и друге могуће разлике у употреби наслеђених експресива, нису утицале на смањивање бројчане разлике између имена за мушкарце и имена за жене, што је већ истакнуто у претходном излагању. Ову бројчану разлику, која се чува у историјском

⁸ Реферат прочитан на скупу у Софији и предат за штампу; исп. Ристић 19966.

развитку српског језика у сфери експресије, сматрамо, такође, значајним континуитетом не само са лингвистичког становишта и са становишта језичке личности српског језика, него и са становишта комуникационе ситуације и статуса и улоге њених учесника.

5.1. Употреба експресивне лексике, као што смо већ истицали, карактеристична је само за незваничну ситуацију, најчешће непосредне комуникације, у којој је субјекат именована по статусу надређен или раван са другим учесницима у комуникацији. Судећи по већем броју експресива за особе мушког пола главни актери такве комуникационе ситуације су мушкарци, што значи да они преовлађују и у улози говорника — субјекта именована и у улози предмета комуникације — објекта именована. Оваква расподела улога евидентна је и у преовлађивању негативних експресива над позитивним у српском језику, што је опет одлика „мушког“, „грубог“ говора. Тако доминација мушкараца у неформалној комуникационој ситуацији, одражена кроз експресивну лексику у континуитету до савременог језика, указује на то да се статус жене није битно променио, без обзира на промену њене улоге у друштву. На њен подређен статус у нашим социјалним и културалним приликама указују лексички експресиви још неким својим карактеристикама, одражавајући трајност стереотипа и сценарија једног особеног менталитета, патријархалне традиције и културе носилаца српског језика.

5.2. У складу с таквом традицијом и културом конципирана је и норма интеракције у комуникацији (Ристић 1997: 230–231), која, без обзира на указану доминацију мушкараца, у складу с патријархалним наслеђем, доноси и извесна ограничења у употреби експресивне лексике за именоване особе женског пола. Она се у континуитету развоја српског језика испољавају у мањем броју погрдних имена за жене, што показује и наш главни корпус из *Скорошече* и корпус контролних извора. Патријархална норма интеракције обавезује говорнике „јачег пола“ на извесну суздржаност и толеранцију када су у питању особе „слабијег пола“, било у улози објекта комуникације било у улози саговорника. Знатно мањи број погрдних имена за жене у *Скорошечи* јесте и показатељ такве суздржаности, која је евидентна и бројчаној разлици лексичкосемантичких група.⁹

5.3. Експресивна имена за мушке особе представљена су у 18 група, а за жене у 7 група. И једна и друга имена раслојавају се на 7 семан-

⁹ Имајући у виду досадашња наша истраживања, важно је истаћи да се извесна суздржаност испољена у мањем броју погрдних имена за жене и њиховој малобројнијој семантичкој раслојености, компензира у тоналитету експресивности. Тако кад су у питању имена која се дају по моралним и психичким особинама и по спољашњем изгледу, ту погрдна имена за жене и по броју и по високом тоналитету не заостају за погрдним именима за мушкарце. За прву групу експресива то је евидентно и у примерима из основног корпуса, а за експресиве друге групе в. Ристић 1996б.

тичких група по истим негативним особинама: неморалности, глупости, злоћи, лаживости, лоповлуку, лењости и неизгледности. Само мушкарцима приписују се следеће негативне особине: лукавство, несталност, нестабилност, бахатост, грубост, ђудљивост, неодлучност, кукавичлук, тврдоглавост, немарност у обављању посла и претераност у јелу, пићу и причљивости. Већина наведених особина карактеристичних само за мушкарце, оцењује се као негативна са становишта јавног друштвеног морала, јер се испољавају кроз неприхватљиве поступке према другима у јавном деловању и друштвеном животу. У тим сферама, с обзиром на време из кога потиче наш корпус, жена није била присутна, па су се стереотипи о 'добром' и 'лошем' односили углавном на мушкарце.

6.0. Погрдни експресиви за именовање неморалних особа, поред осталог¹⁰, одражавају и стереотип о женској сексуалној неморалности, који се задржао до наших дана и по коме се ова неморалност жигоше експресивима високе тоналности. У нашем корпусу то су експресиви типа: *ајдара* 'распуштена жена, која радо скита', *дроља*, *ојајдача*, *ордуља*, *воркија* 'пропалица, развратница', а у корпусу савременог језика тај број је много већи, па имамо примере типа: *курва*, *јуруља*, *намигуша*, *дроца*, *ирофукљача*, *фуфа*, *фуфуља*, *гоблен*, *сиџо* и др.¹¹

6.1. Слободно сексуално понашање и промена партнера, кад су у питању мушкарци, оцењује се блажим експресивима, од којих се многи одликују и позитивном конотацијом „одавања признања, дивљења“, па се та имена не могу сврстати у исту групу са оним која именују неморалне особе (1. група имена за мушкарце и за жене) него се издвајају у посебну групу (8. група имена за мушкарце), типа: *вейрењак*, *вейрогоња*, *лола*, *секеш* 'стар човек који се врти око младих девојака', *обешенњак*, *ђилкош*, *бећар*, а из прве групе овима се може прикључити само један пример изразито негативне конотације и високог тоналитета, а то је реч *курбейаш* 'курвар'. У савременом језику имамо примере типа: *мангуй*, *намигљивац*, *вейройир*, *баца*, *фаца*, *фрајер*, *шмекер*, *мачомен* и др.¹²

¹⁰ Оцењивање људи по морално-психичким особинама најчешћи је начин исказивања личног става према њиховим поступцима и понашању, који се могу оцењивати или са становишта опште оцене о „добром/лошем“ (*биџанга*, *ниџков*, *иројалица*, *вуџибайина* и сл.) или са становишта конкретног поступка (*лажов*, *лојов*, *иреваранџ*, *скиџница*); затим са становишта односа према другим људима (*душман*, *крвник*, *силейкарош*) или са становишта носиоца особине као личне карактеристике која се не испољава у односу према другом (*кукавица*, *млакоња*, *ијјаница*, *лумјов*) и сл.

¹¹ Колико се тај број повећао у савременом језику и његовим жаргонима илуструје списак из књиге Опсцене речи Д. Шипке, који је у списку дао само избор погрдних речи српског језика (в. Шипка 1999: 217-219).

¹² Занимљиво је да у поменутом списку погрдних речи у књизи Д. Шипке нема групе са овим значењем, него је у њему представљен велики број експресива у којима се се жигоше само мушка хомосексуалност (в. Шипка 1999: 215-216).

6.2. Табу из сфере сексуалности, како показују експресиви *Скорошече*, већ је половином прошлог века био отворен у домену хетеросексуалних односа, док је отварање тог табуа у домену хомосексуалних односа новија појава, и то више изражена, опет, у вези са мушкарцима, што показују експресиви савременог језика, а нарочито савременог омладинског жаргона (в. Шипка 1999: 215–217; Ристић 2000а).

7.0. Занимљиво је и необично са становишта стереотипа о „женској причљивости, брбљивости“, који се до данас задржао у схватању људи у нашој средини, да међу погрдним именима за жене у часопису *Скорошеча* нема оних које означавају претерану говорљивост или склоност за оговарање, него се та негативна особина актуелизује погрдним именом *алайача* само кад су у питању мушкарци. Ова реч у савременом језику употребљава се углавном за женске особе. Такође су у овом списку, кад су у питању жене, изостала погрдна имена за оне које много једу и пију, јер се наведена особина актуелизује само кад су у питању мушкарци. И у савременом корпусу имена са овим значењем, па и она наведена у *Скоротечи*: *ала*, *изелица*, *гладница*, *џијаница*, *исџичуџура*, употребљавају се за мушке особе и за особе уопште, а у мањем броју за женске особе. Што у *Скорошечи* нема погрдних имена за жене у групама експресива са значењем 'претераности' у јелу, пићу и причљивости, може се објаснити нормом интеракције, по којој је, у складу са патријархалним стереотипом о „јачем и слабијем полу“, 'претераност' у наведеним сферама допустива само за особе „јачег пола“. Овај стереотип се у схватању носилаца савременог српског језика мења, али постепено, што показује повећан број експресива у разматраним сферама значења, и то пре свега експресива за именовање особа у опште, а затим и за именовање особа женског пола. Тако у савременом језику, упркос повећаног броја експресива за жене у овој групи (исп. пр. из савременог језика, типа: *брбљивица*, *џорокуша*, *наклајалица*, *клејџуша*, *кокошка*, *квочка* и др.) и упркос увреженом стереотипу о „женској причљивости“, експресивна имена ове отворене групе, која се непрекидно повећава, и даље истичу реалност „мушке причљивости“ (в. списак у Шипка 1999: 226). Ова реалност у савременом језику може се објашњавати утицајем поменуте традиционалне норме или раскидањем са предрасудама наслеђених стереотипа, што би требало утврдити посебним истраживањем.

7.1. Значај истраживања експресивне лексике видимо и у томе што она у својим значењима садржи и чува социјалне и културалне прилике одређеног времена, тако да ће савремени корпус у сегменту који разматрамо, вероватно, дати другачију слику о статусу и улози жене у нашем времену.

8. Међутим, број погрдних имена за женске особе по спољашњем изгледу, у историјском континуитету увек је већи од броја имена за мушке особе, што показују и погрдна имена из *Скорошече*. И у историјском и у савременом корпусу српског језика бројна је група именица којима се означава спољашњи изглед жене и непрекидно се попуњава новим јединицама. Ова група је и најподложнија променама. Мањи број јединица чине непроменљиво језгро, које се преноси кроз памћење носилаца српског језика, док се већина имена смењује генерацијски. Оне настају по устаљеним творбеним моделима, најчешће у жаргонима и идиолектима, актуелизујући параметре 'лепог/ружног' једне генерације у одређеном времену. У нашем корпусу погрдна имена истичу ружан изглед уопште (*авей̆, наказа, накарада*), мршавост (*рага*), неуредну, тршаву косу (*куждра, чуйавица*), неуредан изглед (*ћубрејара*) и загађеност паразитима, (*ушљивица*)¹³. Погрдна имена за мушке особе негативно оцењују само неуредан изглед (*чађа, чергар*).

9.0. Преглед лексичкосемантичких група погрдних речи из *Скорошече* на лингвистичком плану показује велику сличност са типовима експресива у дескриптивним речницима савременог српског језика и другим корпусима савременог језика. То се, такође, може прихватити као доказ континуитета у развоју српског језика у сфери експресије. Тај континуитет је нарочито очигледан у чињеници, која је показана и овим истраживањем, да се велики број експресивне лексике која се употребљавала у другим историјским раздобљима српског језика, употребљава и данас, и да се у том смислу тај тип експресивне лексике може сврстати у језгро лексичког система. Други, мањи број експресива који је карактеристичан само за одређено време, као и други типови нестабилне лексике, чине периферију лексичког система одређеног времена. То су, као што показује наш главни корпус, углавном речи страног порекла које се нису потпуно адаптирале у српском језику, или су то покрајинске и регионалне речи и оказионализми. У нашем случају то су речи из *Скорошече* које нису потврђене ни у једном другом извору, а многе од њих издвојили смо у групу речи са нејасним значењем.

¹³ У Речнику жаргона савременог српског језика погрдна имена овог значења, осим наведених особина, негативно оцењују и неуобичајену висину (*жирафа, мойка, чайља; доколеница, кокица, жгољавица*), дебљину (*мечка, јайија, регал; глисџа, скуша*), неуобичајене димензије и изглед одређених делова тела: груди (*сименџалка, музара, вимара*), ногу (*рода, сврака*), задњице (*гузичарка, дуйејара*). За мушке особе, кад су у питању делови тела, оцењују се ширина рамена (*широкрилац, шифоњер*), шаке (*шайоња*), глава (*главоња, чонџаш, џикван*), а код особа уопште оцењује се изглед носа (*кларинисџа, сурлаш, џрћа*), очи (*окац, сова*) и зуби (*креза, крња*) (в. Ристић 1996б), а за актуелизацију особина по изгледу у савременом језику и његовим жаргонима в. списак у Шипка 1999: 222, 225-226.

9.1. Овакве речи су изван језичке компетенције и овог истраживача, али смо, проверавајући континуитет језичког развоја у сфери експресије, на основу сопственог језичког осећања и речника савременог језика, покушали да одредимо значења неких речи. При томе смо, користећи њихову формалну сличност са речима савременог језика, наше објашњење намерно оставили у домену претпоставке не трагајући за крајњим решењем.

9.2. Само у *Скорошеччи*, а ни у једном од контролних наведених речника, потврђене су речи: *бањаш*, *брољов*, *виглов*, *демун*, *дружичар*, *зујко*, *крвољац*, *куца*, *логов* и *лонгов*, *йроцесџија*, *йуволез*, *сајанило*, *сошон*, *суклеџа*, *сушихолба*, *йуњало*, *циганин*, *циџрија*, *чађа*, *шкора*, *шїрка*, *шїицбуб*, *цандрља*, *бона*, *додола*, *невољица*, *ојајдача*, *шандивила*, *шљука* (укупно 30). Већина ових експресива су необичног гласовног склопа, при чему су евидентне креативне ономатопеичне и композитне јединице, а по облику или по значењу могли би бити околионализми, било да су домаћег порекла било да су контаминирани стране речи или стране речи секундарне адаптације.

9.3. Тако се реч *зујко* може повезати са ономатопејском основом *зуј-* или са глаголом *зујати*. Значење погрдног имена *куца* за особе мушког пола, на основу Речника САНУ, могло би се повезати са именицом *куца*, која осим деминутивног и хипокористичног значења, има и значење 'кучка, куја'. Међутим, ово би као погрдан назив био више примерен особи женског пола. У Речнику је забележен и покрајински придев *куц*, *куца*, *куцо* са значењем 'који се услед хромости при ходу нагиба, клати, гегав' (Враће), па би реч *куца* могла да означава особу са том особином (име типа: *шврћа*). Реч *йуволез* вероватно је назив за леђу особу (исп. *ладолез*), *сајанило* се може довести у везу са речју *сајана*, *суклеџа* са речима *склаџа* и *суклаџа* из Матичиног речника, *йуњало* са гл. *йуњати* (исп. *цуњало*). Речи *циганин* и *чађа* могу да буду именована за особе неуредног, прљавог изгледа, или да у метафоричном значењу именују особу одређених негативних особина. Реч *шїицбуб* је сложеница према *шїица*; *невољица*, као еуфеминизирани назив за женску особу која за некога представља праву невољу, заснива се на семантичкој деривацији са стереотипом стања (исп. *несрећа* из *Скорошеччиног* списка експресива). Експресивно значење хунгаризма *логов* (*лонгов*) 'коњ који се у запрези упреже са стране ради обуке или помоћи' лако је претпоставити на основу стереотипа зооморфизама у семантичкој деривацији бројних примера из списка погрдних речи. Експресив *бањаш* можда би се мога повезати са речју *бања* у значењу 'затвор, робијашница, робија', коју смо нашли у Речнику жаргона, а реч *дружичар* са речју *дружинче* 'слуга'. Сложеница *сушихолба* највероватније значи пијаница, јер њен други део *холба*, по

Скоку значи 'меру за течност од пола литра, полић'. Реч *шкора* могла би се довести у вези са придевом *шкорав*, који по Матичином речнику значи 'местимично скупљен, смежуран, набран'. У вези са сложеницом *шандивила* нашли смо у Речнику жаргона гл. *шандарайи* 'говорити нешто што се не може доказати' и *шандрмирайи* 'задиркивати, терати шалу, шегу (с неким)', чија би се значења могла повезати са погрдним значењем ове сложенице. Реч *бона* у Речнику САНУ потврђена је као придев *бџн*, *бџна*, *бџно* (*бџна*, *бџно*) и упућена је на придеве *болан* и *болесџан*, а под речју *болан* реализују се два значења која би могла да буду основа за експресив *бона*, и то 'тужан; ојађен' и 'тежак, мучан'. Међутим у Речнику је дата и именица *бџна*¹ (*бџна*) (фр.) у значењу 'женска особа најмљена да чува децу и да ради око њих; исп. дадиља' и *бџна*² 'врста рибе'. У другом случају имали бисмо зооморфни експресив (тип *шљука* у *Скорошечи*, или у савременом жаргону *риба* 'привлачна женска особа'). У Речнику је забележена и покрајинска реч *Бџна* у значењу 'Богородица', при чему се јавља и израз *џравийи се (бийи и сл.) свеџа Бона* 'бити лажна светица, лицемерка' (са књижевном потврдом — Винавер), што би могло да буде основа експресива *бона*, као погрдног имена за женску особу. Реч *додола* на основу примарног значења могла би значити 'накинђурена женска особа, каћиперка'.

9.5. Правећи претпоставке о значењима наведених речи, имали смо у виду и континуитет који експресивна лексика показује у творбеним моделима. У питању су начини творбе карактеристични и за савремени језик: афиксална деривација (*шушљешало*, *саџанило*, *накињало*, *џињугало*, *бањаш*, *дружичар*, *суклеџа*), имена без суфикса (*соџон*, *мокоњ*, *мозок*), сликовита композиција (*сакалуда*, *џуволез*, *сушихолба*, *шандивила*), ономатопеичне речи (*зујко*, *шмрдало*, *склаџа*, *шкора*, *шџрка*, *шџиџбуб*); семантичка деривација: зоонимизација (*лонгов*, *куца*, *бона*), реификација (*кофа*, *чађа*); стереотип апстрактних појмова (*невољџа*) и стереотип етника (*џиганин*).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОР

- Вуков речник — 1852 Вук Стефановић Караџић, *Срџски рјечник*, Београд.
- Грицкат 1975 — Грицкат Ирена, *Сџудије из историје срџскохрвајског језика*, Београд.
- Грицкат 1994 — Грицкат Ирена, Из историје стабилизације књижевног језика код Срба после Вукове и Даничићеве победе, *Јужнословенски филолог* L, Београд, 5–31.
- Ивић 1991 — Ивић Павле, *Из историје срџскохрвајског језика*, Изабрани огледи II, Просвета, Ниш.

- Матичин речник — *Речник српскохрватског књижевног језика III–VI*, Матица српска, Нови Сад.
- Михајловић 1972, 1974 — Михајловић Велимир, *Грађа за речник сираних речи у њедвуковском времену I њом, II њом*, Нови Сад.
- Михајловић 1982, 1984 — Михајловић Велимир, *Посрбице од Орфелина до Вука I њом, II њом*, Нови Сад.
- Младеновић 1989 — Младеновић Александар, *Славеносрпски језик*, студије и чланци, Књижевна заједница Новог Сада.
- Речник жаргона 1976 — Андрић Драгослав, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи*, БИГЗ, Београд.
- Речник САНУ — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XV*, САНУ, Београд.
- Ристић 1994 — Ристић Стана, Конотативни аспекти значења експресивне лексике, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XXXVII/1–2*, Нови Сад, 537–542.
- Ристић 1996 — Ристић Стана, Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел „особа + психичка или морална особина“), *Јужнословенски филолог LII*, Београд, 57–78.
- Ристић 1996а — Ристић Стана, Маркирани типови стране лексике у језику њедвуковског времена (на корпусу *Грађа за речник сираних речи у њедвуковском њериоду, I њом* Велимира Михајловића), *Српски језик I/1–2*, Београд, 118–131.
- Ристић 1996б — Ристић, Стана, Неки аспекти мотивационо-психичког и когнитивног истраживања лексичке семантике (на примеру именичких експресива модела „особа + спољашња особина или особина неког дела тела“), реферат прочитан на међународном научном скупу „Лингвистика и поетика“ посвећен стогодишњици рођења Р. Јакобсона, Софија, у штампи.
- Ристић 1997 — Ристић, Стана, Нормативна питања у вези са лексиком разговорног језика, *Трећи лингвистички скуп „Бошковићеви дани“*, ЦАНУ, Подгорица, 223–232.
- Ристић 1997а — Ристић Стана, Неке карактеристике експресива у делима Стевана Сремца, *Књижевно дело Стевана Сремца — ново читање*, Лингвистичка секција, Ниш, 43–56.
- Ристић 2000 — Ристић Стана, Експресивна лексика — из историје српског језика, *Јужнословенски филолог LVI*, Београд (рад у штампи).
- Ристић 2000а — Ристић Стана, Експресивна лексика у најновијем омладинском жаргону и у савременом српском језику (социолингвистички аспекти употребе и значења), *Наш језик XXXIII/3–5*, Београд (рад у штампи).
- Скоротеча 1844 — *Пешићанско-будимскиј Скорошеча*, год. III, Пешта, 249–250.
- Шипка 1999 — Шипка Данко, *Ошцене речи у српском језику*, ЦПЛ Београд — Прометеј Нови Сад.

THE OFFENSIVE EXPRESSIONS IN THE *SKOROTEČA* MAGAZINE IN 1844

Summary

From the sociolinguistic and linguocultural aspects, the paper analyses some characteristics of offensive expressions found in the list of the *Skoroteča* magazine, dating from the mid-nineteenth century, as well as their dependence on sex parameters.

After comparing them with the expressions from the contemporary Serbian language and its jargons, a continuity has been established in the development and functioning of these units. This continuity is shown not only in the transmission of a large number of expressive units and their formation models, but also in the transmission of social, normative and cultural peculiarities of the Serbian language speakers. The paper demonstrates that some of these peculiarities are dependent on the sex parameter, which is diachronically realised in the form of {strong and weaker sex} stereotype. The continuity of this stereotype in every stage of Serbian language development causes a smaller number of expressive lexemes for women and some other linguistic limitations of this group of expressives. The social, cultural and normative reality of this continuity, as the analysed expressions show, is manifested in the marginal role of women in society and communication, in the prejudice of {women's volubleness} and in the patriarchal norm according to which {excess in something} and sexual freedom are allowed and tolerated only when referring to men.

Stana Ristić